

Munich Personal RePEc Archive

Theories on Economic Crises in Capitalism

Susanu, CG

Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Doctoral School of
Economics

3 July 2012

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/39820/>
MPRA Paper No. 39820, posted 19 Jul 2012 13:25 UTC

TEORII PRIVIND CRIZELE ECONOMICE ALE SISTEMULUI CAPITALIST

Student drd. Cristina Gabriela SUSANU
Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iași, România

Abstract

Ultimele decenii au fost cele mai tumultuoase din istoria monetară internațională în ceea ce privește numărul, proporțiile și severitatea crizelor economice și financiare. Au avut loc mai multe bule speculative în perioada 1980-2000 decât în oricare altă perioadă anterioară, iar Japonia a cunoscut cea mai gravă dintre acestea la sfârșitul anilor 1980. Ocazional, unele crize se declanșează din cauza îngrijorării cu privire la îndatorarea excesivă a unor debitori. Alteori, crizele au loc succesiv într-o perioadă foarte scurtă de timp, model care însă apare destul de rar în istoria monetară. Unele dintre aceste crize au implicat falimentul mai multor bănci, altele au fost legate de lipsa de încredere în capacitatea unei țări de a-și menține paritatea monedei naționale, iar altele au fost consecința imploziei unei bule speculative pe piața de acțiuni sau pe cea imobiliară. În acest context economic global, o analiză a teoriilor privind crizele economice și financiare își găsește justificarea în încercarea de aprofundare a modului de declanșare și manifestare a unei crize în sistemul capitalist.

Cuvinte cheie: sistem capitalist, criză economică, ciclul economic.

JEL Classification: P16, E30

INTRODUCERE

În general, termenul de "criză", se referă la un set generalizat de eșecuri în relațiile economice și politice de reproducere. Economistul francez Bernard Rosier împarte crizele economice în două categorii, crize generate de fenomene structurale și crize conjuncturale.¹ Crizele conjuncturale se manifestă sub forma unui colaps a cererii agregate care conduce la scăderea bruscă a ocupării forței de muncă, producției și veniturilor, având un aspect ciclic sau pe termen scurt, cum ar fi crizele petroliere din anii '70. De cealaltă parte, crizele structurale reprezintă anumite dezechilibre severe între cererea și oferta internațională, manifestându-se pe termen mediu sau lung.

Spre deosebire de istorici pentru care fiecare eveniment este unic, economiștii susțin că în realitate economică există modele standard ce urmează o anumită ciclicitate, având mari șanse să inducă reacții similare. Ciclul de afaceri reprezintă o caracteristică standard a economiilor de piață întrucât creșterea investițiilor în aparaturi și echipamente, de exemplu, conduce la sporirea veniturilor individuale și a ratei de creștere a venitului național, concentrându-se asupra explicațiilor privind variațiile ciclice a ratei de creștere a venitului național în raport cu tendința ratei de creștere pe termen lung.² Din acest punct de vedere, conceptul de criză semnifică fenomenul în cadrul căruia o tendință ascendentă este înlocuită în mod subit și violent de alta descendentă, în timp ce înlocuirea unei tendințe descendente de una ascendentă nu este marcată, de regulă, printr-o astfel de cotitură bruscă.

În istoria gândirii economice se disting trei linii generale de analiză a crizelor din sistemul capitalist. Prima, și cea mai populară, este abordarea conform căreia capitalismul este capabil de auto-reproducere automată. Capitalismul poate fi neted și eficient în viziunea teoriilor neoclasice sau poate fi dezordonat și risipitor în opinia keynesistă, dar întotdeauna se echilibrează de la sine. De asemenea, nu există limite necesare sistemului capitalist sau existenței sale istorice întrucât lăsat să se autoregleze (teoria neoclasică) sau bine gestionat (Keynes), acesta poate dura pentru totdeauna. De cealaltă parte, al doilea punct de vedere,

---

¹ Rosier, Bernard, *Les théories des crises économiques*, La Découverte & Syros, Paris, 2000, p. 7.

² Kindleberger, Charles, Aliber, Robert, *Manias, Panics, and Crashes*, 5th edition, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, p. 24.

împărtășit de școlile subconsumului, inclusiv cea marxistă, consideră că sistemul capitalist este incapabil de auto-expansiune. Așadar, trebuie să crească pentru a supraviețui și necesită o sursă externă de cerere, precum lumea non-capitalistă, pentru a crește. Aceasta înseamnă că reproducerea se realizează în final prin factori externi sistemului. Ultima perspectivă consideră că deși capitalismul este capabil de auto-expansiune, procesul de acumulare adâncește contradicțiile interne pe care se bazează intrinsec până când acestea erup într-o criză, limitele capitalismului fiind astfel de natură interioară. Acest raționament este aproape exclusiv marxist, și include în argumentările privitoare la crize atât ”tendința de scădere a ratei profitului”, cât și cea a ”concentrării profitului”. Fiecare dintre pozițiile de mai sus implică o noțiune corespondentă de criză și cauze și consecințele proprii.

1. Capitalismul ca sistem autoreglator

În gândirea neoliberală, ipoteza unei crize există numai în măsura în care aceasta este redusă la nivelul unei devieri temporare cauzate de factori exogeni, fără legătură directă cu acțiunile de echilibrare/reglare a pieței. Prezumția așteptărilor raționale consideră că agenții acționează rațional și sunt complet familiarizați cu funcționarea sistemului, anticipând astfel impactul acțiunilor externe. În forma cea mai radicală a acestui raționament, piața nu trebuie controlată nici măcar pe termen scurt, când existența echilibrului nu poate fi demonstrată empiric, întrucât echilibrul natural perfect va fi realizat pe termen lung prin acțiunile agenților raționali.

Perspectiva keynesistă

În urma Marii Depresiuni din 1929-33, doctrina neoliberală pierde o mare parte dintre adepți, fiind înlocuită în scurt timp de cea keynesistă. Keynes critică una dintre legile fundamentale ale teoriei clasice conform căreia ”oferta își determină propria cerere” deoarece ea constituie principalul argument în sprijinirea ipotezei ocupării depline a forței de muncă prin mecanismele automate proprii capitalismului. În schimb, în analiza sa, nivelul investițiilor constituie un factor esențial în determinarea nivelului producției și al utilizării forței de muncă, bazându-se în mare măsură pe anticipările cu privire la rata profitului, așadar al expectativelor și ”spiritului animal”³ (dinamismului natural) al indivizilor, pentru că ”o mare parte din activitățile indivizilor depind mai mult de un optimism spontan decât de o anticipare matematică, fie ea de ordin moral, hedonist sau economic”⁴.

Potrivit economiei keynesiste, fluctuațiile cererii agregate determină economia să ajungă la un echilibru pe termen scurt la niveluri care sunt diferite de rata de ocupare deplină a forței de muncă aferentă producției. Aceste fluctuații se constituie în cicluri economice. Modelul ciclului economic keynesist nu implică în mod necesar cicluri periodice de afaceri, ci interacțiunea multiplicatorului și acceleratorului keynesian generează reacții ciclice la anumite șocuri inițiale. Amplitudinea variațiilor în producția economică depinde de nivelul investițiilor,

---

³ *Animal spirits* este un termen folosit de Keynes în *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și a banilor*, pentru a descrie emoțiile care influențează comportamentul uman. Mai multe articole și cărți focalizate pe ”animal spirits” au fost publicate în 2008 și 2009 ca parte a așa-numitei renașteri keynesiste. Pasajul original al lui Keynes se regăsește în *The General Theory of Employment, Interest and Money*, MacMillan, Londra, 1936, p. 161-162.

⁴ Keynes, John Maynard, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și a banilor*, Științifică, București, 1970, p. 183.

deoarece investițiile sunt cele care determină nivelul producției agregate (multiplicatorul investițiilor) și sunt determinate de cererea agregată (principiul acceleratorului).

Keynes consideră că eficiența marginală a capitalului constituie principalul factor determinant al ciclului economic, însă importante sunt și fluctuațiile înclinației spre consum și preferința pentru lichiditate. Mișcarea ciclică a economiei se referă la evoluția sistemului în sens ascendent, printr-o creștere în primul rând al forțelor care îl propulsează în acest sens, și, în al doilea rând, prin întărirea lor reciprocă în mod cumulativ, pentru ca apoi să își piardă treptat din vigoare până în momentul în care tind să fie înlocuite de forțe care acționează în sensul opus. În analiza mișcării ciclice trebuie avut în vedere și faptul că există un grad vizibil de regularitate a succesiunii în timp și a duratei mișcărilor ascendente și descendente. În general, în explicarea unei crize economice se pune accent pe tendința de creștere a ratei dobânzii sub influența cererii sporite de bani atât pentru nevoile comerțului, cât și pentru scopurile speculației. Însă Keynes explică fenomenul de criză nu atât ca fiind generat de o creștere a ratei dobânzii, ci o prăbușire subită a eficienței marginale a capitalului. Astfel, ”stadiile mai avansate ale boom-ului se caracterizează prin așteptări optimiste cu privire la venitul viitor de pe urma bunurilor de investiții, așteptări destul de solide pentru a contrabalansa abundența crescândă a acestor bunuri, costurile crescânde ale producerii lor și, probabil, o creștere a ratei dobânzii”.⁵ În plus, descurajarea și incertitudinea în ceea ce privește viitorul, care însoțesc o prăbușire a eficienței marginale a capitalului, determină o creștere bruscă a preferinței pentru lichiditate și, ca urmare, urcarea ratei dobânzii, fiind afectat serios și nivelul investițiilor. Așadar, în viziune keynesistă, preferința pentru lichiditate, și implicit creșterea ratei marginale, nu se manifestă decât după scăderea eficienței marginale a capitalului care depinde nu numai de abundența sau raritatea bunurilor de investiții din momentul respectiv și de costul din acel moment al producerii bunurilor de investiții, ci și de așteptările actuale cu privire la veniturile viitoare de pe urma bunurilor de investiții.

Acest raționament schimbă și identificarea soluțiilor de combatere a crizei, reducerea ratei dobânzii dovedindu-se inefficientă la început având în vedere durata lungă de timp a recesiunii. Dacă aceasta ar fi un remediu imediat al crizei, atunci s-ar realiza o redresare a economiei fără să fie nevoie de o perioadă prea mare de timp și prin mijloace aflate sub controlul mai mult sau mai puțin direct al autorităților monetare. Însă elementul timp al ciclului economic este cauzat de factorii care guvernează redresarea eficienței marginale a capitalului și de greutatea restabilirii încrederii indivizilor în piețe. Keynes consideră că și în situația ipotetică în care perioada de boom este însoțită de o stare temporară de investiții depline sau de investiții excesive, ar fi totuși absurd de a considera sporirea ratei dobânzii ca fiind remediu potrivit.⁶ Soluția se constituie din diferite măsuri pentru încurajarea creșterii înclinației spre consum prin redistribuirea veniturilor sau prin alte mijloace, astfel încât un anumit nivel dat al ocupării forței de muncă să poată fi menținut cu ajutorul unui volum mai mic de investiții curente.

Ciclul economic din perspectiva lui Schumpeter

Schumpeter elaborează, în 1939, o abordare diferită, dar complementară celei keynesiste, cu privire la evoluția ciclurilor economice. Analiza lui Schumpeter se concentrează, la fel ca și cea a lui Keynes, mai degrabă asupra investițiilor decât a economiilor, și pe procesul de inovare, în special pe cel de natură tehnică, care se deosebește de descoperire/invenție. Inovarea este procesul care pune în aplicare efectiv, operațional, o invenție, și astfel, inovația se

⁵ Keynes, John Maynard, *op. cit.*, p. 321.

⁶ Keynes, John Maynard, *op. cit.*, p. 328.

caracterizează prin abilitatea de a captura valoarea economică din invenție. Dacă invenția este definită ca acțiunea de a imagina, a inventa, a crea ceva nou, sau facultatea de a descoperi ceva, de a crea prin imaginație, inovația se definește, în special în economie, ca întregul proces care continuă de la emergența unei idei până la materializarea sa. Iar pentru Schumpeter, exact această inovație este cea care, prin intervenția antreprenorului și a investițiilor, conduce economia la un circuit care se manifestă ca o repetiție, și totodată la o "evoluție economică".⁷

Într-o manieră proprie, Schumpeter începe în *The Theory of Economic Development* cu un tratat privitor la fluxul circular care, excluzând orice activitate inovativă, conduce la o situație economică staționară descrisă prin echilibrul Walrasian. Antreprenorul este cel care disturbă acest echilibru și generează prima cauză a dezvoltării economice, ce mai departe va urma un model ciclic pe mai multe scale temporale. Inovațiile se generalizează printr-un efect de difuziune printre antreprenorii cei mai dinamici, în măsură să rupă circuitul, jucând astfel un rol esențial. Punerea în aplicare și difuziunea inovației generatoare de profit corespunde perioadei de expansiune. Dar odată ce răspândirea inovației are loc, boom-ul investițiilor în acea inovație se deteriorează, iar odată cu el și perspectivele de profit. După aceasta urmează criza și apoi recesiunea economică. Prin elaborarea teoriilor sale și asociind inovațiile cu ciclurile și dezvoltarea, Schumpeter menține în actualitate modelul ciclic de 50 de ani a lui Nikolai Kondratieff.

Schumpeter propune un model economic compus din trei cicluri principale⁸, Kondratieff (54 ani), Juglar (9 ani) și Kitchin (aproximativ 4 ani). În 1860, Clement Juglar a identificat existența unor cicluri economice, cuprinse între 8 și 11 ani, atribuite investițiilor în echipamente și utilaje, atenționând însă asupra faptului că acestea nu au o regularitate rigidă. Mai târziu, Schumpeter argumentează că un ciclu Juglar are patru etape: (i) expansiunea, caracterizată de o creștere a producției și prețurilor, și rate ale dobânzii scăzute; (ii) criza, este asociată cu crahuri bursiere și falimente sistemice; (iii) recesiunea, cu scăderi ale prețurilor și producției, și rate ridicate ale dobânzii; (iv) redresarea, etapă în care acțiunile își revin datorită scăderii prețurilor și a veniturilor. În acest model, redresarea economiei și prosperitatea sunt asociate cu creșteri ale productivității, încrederii consumatorilor, cererii agregate și a prețurilor. Ciclul Kitchin este un ciclu de afaceri scurt, de aproximativ 40 de luni, descoperit în 1920 de către Joseph Kitchin.⁹ Ciclul este considerat a fi generat de întârzierile mișcărilor informaționale care afectează deciziile firmelor comerciale. Firmele reacționează la îmbunătățirea situației comerciale prin creșterea producției și ocuparea deplină a forței de muncă. Ca urmare, într-o anumită perioadă de timp, variind între câteva luni și doi ani, piața este inundată cu mărfuri a căror volum devine treptat excesiv, iar astfel, cererea și implicit prețurile încep să scadă, atenționând antreprenorii cu privire la necesitatea scăderii producției. Este nevoie însă de timp pentru ca informațiile legate de oferta excedentară să ajungă la comercianți, și de asemenea, durează până când antreprenorii verifică informațiile și ajustează producția, iar materializarea deciziei implică o altă perioadă de timp, constituind cumulativ întârzierile care generează ciclul Kitchin. Un alt interval de timp relevant este cel dintre materializarea deciziei de scădere a producției și vânzarea cantității excesive de mărfuri acumulate în stocurile de inventar. Totuși,

---

⁷ Rosier, Bernard, *Les théories des crises économiques*, La Découverte & Syros, Paris, 2000, p. 37.

⁸ În perioada în care Schumpeter scria *Business Cycles, A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, modelul ciclurilor lui Kuznets, cu intervale lungi cuprinse între 15 și 25 de ani, era într-un stadiu prematur de elaborare, astfel că Schumpeter nu îl va lua în considerare.

⁹ Kitchin, Joseph, *Cycles and Trends in Economic Factors*, The Review of Economics and Statistics, vol. 5, nr. 1, 1923, 10.

după ce această scădere are loc se pot observa condițiile favorabile pentru o nouă fază de creștere a cererii, prețurilor, producției etc.. Cel de-al treilea ciclu este cel specific fluctuațiilor Kondratieff, observate pentru prima dată de Nikolai Kondratieff în *The Major Economic Cycles* din 1925. Fluctuațiile Kondratieff sunt descrise ca fiind regulate, lungi și constituind un ciclu economic sinusoidal, cuprins între 40 și 60 de ani, mai vizibil în producția internațională decât în economiile naționale. Fluctuațiile afectează toate sectoarele unei economii și se referă, în special, la producție, și mai puțin la prețuri, cu toate că observațiile lui Kondratieff sunt axate mai mult pe prețuri, inflație și ratele dobânzii¹⁰. Faza ascendentă este caracterizată de o creștere a prețurilor și rate scăzute ale dobânzii, în timp ce faza descendentă se manifestă cu scăderi de prețuri și rate ridicate ale dobânzii. Kondratieff identifică trei faze ale ciclului, expansiune, stagnare și recesiune, dar în prezent, mai comună este împărțirea în patru perioade cu un punct de cotitură (colaps) între primele două faze. Fluctuațiile Kondratieff implică și schimbări sociale și ale stării de spirit ale societății. Prima etapă este faza *primăverii* și cuprinde o schimbare socială în care bogăția, acumularea de capital și inovația, prezente în faza de expansiune, crează transformări și deplasări în societate. Schimbările economice determină redefinirea muncii și a rolului participanților în societate. În faza următoare, stagflația de vară, este caracterizată de o înclinație spre bogăție, rămasă în urma fazei anterioare de creștere, care schimbă atitudinea indivizilor față de muncă determinând ineficiențe. După aceasta, urmează sezonul de creștere deflaționistă, faza de *iarnă*, însoțit, de asemenea, de schimbări radicale ale stării de spirit din societate. Faza include o perioadă de depresiune severă cu modificări în structura socială, susținute de schimbări în materie de inovație și investiții.

Redresarea economică în viziunea schumpeteriană se realizează prin încurajarea abundenței de capital pentru investiții și prin scăderea ratei dobânzii. Trebuie avută, de asemenea, în vedere și importanța interdependenței dintre investiții și inovații, chestiune neglijată de către keynesism. Schumpeter își exprimă, în final, și scepticismul cu privire la capacitatea capitalismului de a supraviețui pentru mult timp din cauza birocratizării procesului de inovare ce duce treptat la pierderea profitului.

2. Capitalismul ca sistem incapabil de autoexpansiune

Unii economiști sunt convinși de faptul că sistemul capitalist este incapabil de reproducere prin forțe proprii. Forțele proprii capitalismului se consideră a fi capabile de reproducere până la cel mult un anumit nivel staționar. Concurența instigă fiecare individ împotriva celuilalt, dar pentru că nu există nici o creștere economică, nimeni nu poate câștiga decât în detrimentul altcuiva. Așadar, capitalul este setat împotriva capitalului, muncitorul împotriva muncitorului, și o clasă împotriva alteia. În final, fie antagonismele devin prea intense determinând explozia sistemului, fie se dezintegrează într-o societate în care o mică elită conducătoare domină o societate caracterizată de sărăcie în masă și neajunsuri continue. În ambele cazuri, un capitalism non-acumulant nu poate dura pentru mult timp.

Teoriile clasice au insistat întotdeauna pe faptul că scopul final al întregii producții capitaliste este de a oferi resurse pentru consum, adică ceea ce nu se consuma la un moment dat este dat din nou în producție pentru a fi consumat ulterior. În orice caz, consumul este cel care

---

¹⁰ Zarnowitz, Victor, *Business Cycles, Theory, History, Indicators and Forecasting*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1992, p. 211.

stă la baza sistemului.¹¹ Producția capitalistă răspunde puterii de cumpărare și nu nevoii, așadar nu cererii, ci cererii efective (cereri agregate). Astfel apare natura contradictorie a sistemului, care lăsat de la sine să funcționeze este incapabil de a genera suficientă cerere efectivă pentru a susține acumularea. În viziunea teoreticienilor subconsumului, acest adevăr devine un argument esențial în critica adusă capitalismului. Mecanismul intrinsec al sistemului, în alte cuvinte, tinde spre o stare de stagnare, iar în acest moment necesitatea unei surse externe de cerere efectivă pentru a continua creșterea devine iminentă.

În ultimii 150 de ani, au existat multe încercări de a preciza exact natura problemei subconsumului. În ciuda varietății formulărilor, este frapant cât de constantă este noțiunea conform căreia cererea pentru bunurile de consum este regulatorul final al producției per ansamblu. În teoria marxistă, întreaga producție socială este împărțită în două ramuri majore sau "Departamente". Departamentul I produce bunuri industriale (materii prime, combustibil, instalații și echipamente, etc), în timp ce Departamentul II produce servicii și bunuri de consum (alimente, îmbracaminte, divertisment, etc).¹² Principiul de bază al teoriei subconsumului susține că cererea pentru bunuri de consum și servicii determină nu numai nivelul de producție al Departamentului II (bunuri de consum), dar și pe cel al Departamentului I (bunuri industriale). Producția de bunuri industriale este în cele din urmă reglată de nevoile de pe piața bunurilor de consum, astfel că cererea de bunuri industriale derivă din cererea pentru bunurile de consum. Important de remarcat este faptul că teoria subconsumului susține clar că legătura de cauzalitate dintre cele două departamente se manifestă într-un singur sens, și anume Departamentul II este liderul iar Departamentul I adeptul.

Teoriile conservatoare și radicale ale subconsumului

Teoria subconsumului în forma sa inițială a conceptului lipsei cererii este larg dezbătută la sfârșit de secol XIX. Principala critică care i se aduce este legată de faptul că implică ideea că orice tip de economisire conduce la criză. Așadar, poziția generală a primilor teoreticieni ai subconsumului este că există o limită peste care rata acumulării devine periculos de ridicată, creând riscul apariției unei crize. Însă această limită este atinsă de fapt la nivelul ratei zero de acumulare, așa cum Thomas Chalmers o argumentează pentru prima dată. Teoreticienii subconsumului sunt prinși astfel într-o dilemă și fie renunță la o parte din rezultate, fie recunosc deschis absurditatea concluziilor lor.¹³

Primul economist care a încercat rezolvarea acestei dileme a fost Thomas Malthus în 1820. Adept al tradiției subconsumului, acesta afirmă că cererea bunurilor de consum este cea care reglează producția, astfel încât numai un anumit procent de creștere este sustenabil. Malthus nu va putea identifica însă nivelul acestei rate sustenabile de creștere, dar va sublinia faptul că prea multe economisiri înseamnă o reducere a cererii, iar în această situație supraproducția (subconsumul) devine posibilă în capitalism. Prin aceasta, Malthus încearcă să apere proprietarii funciari al căror nivel de trai ridicat și înclinație ridicată spre consum sunt prezentate ca factori de echilibru față de tendința de economisire a capitaliștilor. Simonde de Sismondi, contemporan

---

¹¹ Shaikh, Anwar, *U.S. Capitalism in Crisis*, U.R.P.E., New York, 1978, p. 222.

¹² Marx consideră că produsul total al societății, și implicit producția ei totală, se împarte în două mari sectoare: I. *Mijloacele de producție*, fiind mărfuri care posedă o formă care trebuie sau cel puțin pot intra în consumul productiv; II. *Mijloacele de consumație*, fiind mărfuri care posedă o formă care intră în consumul individual a clasei capitaliștilor și cea muncitoare. (Marx, Karl, *Capitalul*, vol. II, cartea a II-a, Procesul de circulație a capitalului, Partidul Muncitoresc Român, 1951, p. 325.)

¹³ Bleaney, Michael, *Underconsumption Theories: A History and Critical Analysis*, International Publishers, New York, 1974, p. 63.

al lui Malthus, observă de asemenea în cadrul capitalismului o tendință spre subconsum. Și la Sismondi nivelul consumului este cel care determină producția totală ce se dezvoltă în aceeași măsură cu creșterea consumului. Cererea restrânsă este explicată prin limitele cauzate de sărăcie în consumul maselor, lucrătorii fiind prea săraci pentru a putea răscumpăra produsul fabricat. Mai mult, pe măsură ce capitalismul se dezvoltă, distribuția veniturilor devine din ce în ce mai inegală, astfel încât consumul maselor va crește mai încet decât bogăția globală, iar decalajul cererii se va lărgi. Prin urmare, la Sismondi nu numai că există o tendință de subconsum, ci mai mult, se înrăutățește odată ce capitalismul ajunge la maturitate. Odată cu trecerea timpului, crizele subconsumului se agravează, iar concurența între națiuni pentru piețele externe devine tot mai acerbă. Atât Malthus cât și Sismondi menționează piețele externe ca surse ale cererii de consum. Malthus face referire la ele mai puțin, însă la Sismondi, piețele externe sunt un important debușeu pentru supraproducția internă, fapt asociat cu o creștere a rivalității internaționale odată cu înrăutățirea problemei subconsumului. Desigur că soluția piețelor externe nu poate fi viabilă decât dacă o anumită națiune exportă mai mult decât importă, iar acest lucru este imposibil la nivelul lumii luate ca întreg. Dacă toate țările lumii sunt capitaliste, atunci comerțul exterior este intern în cadrul sistemului mondial capitalist și nu oferă nici o rezolvare a problemei subconsumului.

După Sismondi, John A. Hobson va încerca, la începutul secolului XX, o reformulare a teoriei subconsumului. A doua jumătate a secolului XIX marchează începutul epocii imperialiste. În perioada cuprinsă între anii 1870 și 1914, investițiile străine europene cresc cu peste 700%, mare parte dintre ele fiind realizate în așa-numita Lume a Treia. Nu este, prin urmare, deloc surprinzător faptul că în această perioadă, datorită imperialismului, comerțul exterior începe să fie considerat soluția problemei subconsumului. Dacă lumea poate fi divizată în națiuni imperialiste dezvoltate și țări subdezvoltate din lumea a treia, atunci devine posibilă și ipoteza conform căreia economiile sărace vor absorbi excesul economisirilor din țările dezvoltate, fie direct sub forma investițiilor străine, fie indirect sub forma exporturilor comerciale. Astfel, Hobson identifică în mod explicit obiectivul suprem al producției, chiar și în condițiile capitalismului, ca fiind producția bunurilor de consum.

Teoriile neomarxiste ale lui Sweezy și Baran

După Marea Depresiune din anii '30, problemele reproducerii capitaliste au căpătat din nou o importanță deosebită. Prima încercare de reînviere a teoriei subconsumului este inițiată de către Paul Sweezy, prin lucrarea sa *Teoria dezvoltării capitaliste* din 1942. În această încercare timpurie, Sweezy este încă foarte mult influențat de noțiunile tradiționale ale subconsumului, printre care convingerea că cererea pentru bunurile de consum determină producția totală.

Cererea efectivă se compune și la Sweezy din consumul capitalist și cheltuielile totale aferente investițiilor (acestea din urmă, fiind compuse din cheltuieli cu bunurile industriale și angajarea muncitorilor). Pe măsură ce capitalismul se dezvoltă, procesul de mecanizare se dezvoltă mai rapid, fiind nevoie de mai multe materiale și utilaje pentru a susține un muncitor; și prin urmare, cheltuielile cu bunurile industriale cresc mai repede decât cele cu salariile. Luând în calcul și procesul de producție, rezultă că cheltuielile cu bunuri industriale implică creșterea proporțională a capacității de producție a bunurilor de consum, în timp ce ritmul mai scăzut de creștere a cheltuielilor cu salariile, determină o cerere de consum a muncitorilor mai mică decât oferta. Cu alte cuvinte, capacitatea producției bunurilor de consum crește mai repede decât cererea de consum a lucrătorilor. Apare astfel un *decalaj al cererii*. Desigur, cererea de consum capitalistă ar putea umple golul, dar pe măsură ce capitalismul se dezvoltă, producătorii au

tendința de a investi proporțional mai mult și de a consuma proporțional mai puțin din profiturile lor, iar această tendință, concluzionează Sweezy, se manifestă în situații de criză sau stagnare economică.¹⁴

Cea de-a doua încercare făcută de Sweezy de reînviere a teoriei subconsumului va avea loc abia douăzeci de ani mai târziu, împreună cu Paul Baran, în lucrarea *Monopoly Capital*. În lucrarea lor, Baran și Sweezy le citează contribuțiile lui Joan Robinson, Michael Kalecki și Joseph Steindl, economiști ce constituie o parte integrantă a viziunii keynesiene de stânga. Investițiile joacă un rol crucial în ambele analize, keynesistă și marxistă, dar în teoria keynesistă accentul este pus mai mult pe factorii pe termen scurt care determină deciziile de investiție. Prin urmare, Robinson, Kalecki și Steindl analizează deciziile de investiții, în primul rând, din perspectiva schimbărilor structurale pe termen scurt, iar cele de pe termen lung sunt tratate pe plan secund. Când analizează schimbările pe termen lung, Kalecki susține că în absența unor factori externi, capitalismul tinde spre stagnare. Astfel, Kalecki identifică inovația ca fiind factorul principal care ridică nivelul investițiilor peste nivelul necesar procesului de reproducție, și că scăderea în intensitate a inovațiilor capitalismului monopolist este cea care determină creșterea lentă din perioada respectivă.¹⁵ Steindl își începe studiul prin recunoașterea caracterului incomplet al analizei lui Kalecki și stabilește remediul acestui neajuns. Pe termen lung, și Steindl este obligat să admită declinul în intensitatea inovațiilor ca factor principal în creșterea lentă a capitalismului modern, subliniind faptul că monopolul tinde să accentueze efectele acestui declin.

Dacă în *The Theory of Capitalist Development*, Sweezy susține că sistemul capitalist are o tendință intrinsecă de a extinde capacitatea de producție mai rapid decât cererea de consum, în *Monopoly Capital*, sub influența lui Marx, Keynes și Kalecki, Sweezy și Baran nu se limitează numai la Departamentul II și cererea consumatorilor. În schimb, capitalismul modern are tendința de a-și extinde capacitatea totală de producție mai repede decât cererea efectivă generată intern, astfel că, în absența unor factori externi, ”capitalismul monopolist se va scufunda tot mai adânc într-o criză cronică”¹⁶. Astfel, explicațiile perioadelor relativ lungi în care procesul real de acumulare evoluează într-o manieră energetică, asociat cu o creștere rapidă a cererii de forță de muncă și cu capacități de producție utilizate aproape sau chiar la capacitate maximă, se pot enunța numai implicând anumiți factori externi. Baran și Sweezy identifică ca factori esențiali în depășirea naturii inerent stagnante a capitalismului monopolist inovațiile majore ca motorul cu aburi, căile ferate sau automobilul; expansiunea imperialistă și războaiele; sau stimularea cererii, în general, prin publicitate, politici guvernamentale etc.. Trebuie avută în vedere aici, analiza lui Marx conform căreia investiția totală și cheltuielile aferente consumului capitalist determină cererea efectivă (investiția totală cuprinde cheltuielile cu salariile, care, la rândul său determină consumul muncitorilor). În măsura în care consumul personal al clasei capitaliste răspunde, mai mult sau mai puțin pasiv la profiturile trecute sau prezente, investiția totală va fi, de fapt, variabila crucială.

Să presupunem că la începutul unui an, totalul cheltuielilor pentru investiții în producția de anul viitor sunt suficient de mari pentru a extinde capacitatea de producție, dar nu suficient de mari pentru a cumpăra tot produsul social existent. Prin urmare, pe de o parte, capitaliștii vor iniția o extindere a capacității lor viitoare de producție, în timp ce, pe de altă parte, vor găsi cererea insuficientă chiar și pentru capacitatea lor actuală. Având în vedere și caracterul anarhic

¹⁴ Sweezy, Paul, *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York, 1942, p. 182.

¹⁵ Bleaney, Michael, *op. cit.*, p. 247.

¹⁶ Baran, Paul, Sweezy, Paul, *Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York, 1968, p. 108.

al producției capitaliste, o astfel de evoluție poate avea loc destul de frecvent, însă întrebarea este dacă acest aspect este numai unul dintre fluctuațiile periodice ale reproducției capitaliste, sau este ceva mai mult de atât? Marx, de exemplu, susține că producătorii sunt motivați de dorința de acumulare cât mai rapidă, astfel încât o discrepanță ca cea de mai sus tinde să fie o autocorectare a sistemului. Baran și Sweezy, pe de altă parte, afirmă că un surplus datorat unei extinderi a capacității productive mai mari decât cheltuielile de consum, este posibilă și conduce la o lipsă a cererii efective. Mai departe, Baran și Sweezy tind să acuze monopolul capitalist pentru acest decalaj economic, însă nu argumentează clar motivul pentru care monopolistii ar persista în expansiune excesivă a capacității de producție în condițiile unei cereri insuficiente.

3. Criza capitalismului în viziunea lui Marx

Teoriile radicale și marxiste ale subconsumului tind să se axeze pe cererea efectivă ca factor care limitează acumularea capitalistă. Totuși, în propria sa analiza, Marx nu consideră cererea efectivă ca o problemă intrinsecă sistemului. Din perspectiva sa, capitaliștii sunt motivați de acumularea cât mai rapidă, astfel că reproducția auto-expansivă, și nu stagnarea, este tendința normală a sistemului. Asta nu înseamnă, însă, că procesul de acumulare este neted, sau că anumite crize parțiale nu pot apărea, ci implică faptul că limitele procesului de acumulare nu apar dintr-o insuficiență a cererii.

”Adevărata limită a producției capitaliste este însuși capitalul, este faptul că capitalul cu auto-valorificarea lui apare ca punct de pornire și ca punct final, ca motiv și scop al producției, că producția nu este decât producție pentru capital în loc ca, dimpotrivă, mijloacele de producție să fie simple mijloace pentru o neîncetată și tot mai largă dezvoltare a procesului vieții pentru societatea producătorilor.”¹⁷ Așadar, acumularea capitalistă este motivată de profit, însă progresiv acumularea micșorează rata profitului. Legea tendinței de scădere a ratei profitului argumentează faptul că odată cu scăderea relativă a capitalului variabil, deci cu dezvoltarea forței productive a muncii, este nevoie de o masă tot mai mare de capital total pentru a pune în mișcare aceeași cantitate de forță de muncă și pentru a utiliza același volum de supramuncă. În același raport în care se dezvoltă producția capitalistă se dezvoltă deci și posibilitatea unei suprapopulații muncitoare relative, nu din cauză că forța productivă socială a muncii scade, ci pentru că ea crește, deci nu din cauza unei disproporții absolute între muncă și mijloacele de existență sau mijloacele de producere a acestor mijloace de existență, ci a unei disproporții rezultate din exploatarea capitalistă a muncii, disproporție între creșterea progresivă a capitalului și scăderea relativă a nevoii sale de o populație în creștere.¹⁸ Așadar, odată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, rata profitului scade, pe când masa acestuia crește odată cu masa crescândă a capitalului întrebuițat.

În competiția capitalistă, indivizii sunt mereu într-o luptă pentru producție. Marx consideră că războiul concurenței este purtat prin ieftinirea mărfurilor, iar aceasta depinde în condițiile în care celelalte variabile rămân neschimbate de productivitatea muncii, ce depinde la rândul ei de amploarea producției.¹⁹ Producătorii angajează muncitori pentru o perioadă

---

¹⁷ Marx, Karl, *Capitalul*, Editura de stat pentru literatură politică, vol. III, partea I, cartea a III-a, București, 1956, p. 250.

¹⁸ Marx, Karl, *op. cit.*, p. 225.

¹⁹ Marx, Karl, *Capitalul*, vol. I, cartea a I-a, Procesul de producție al capitalului, Partidul Muncitoresc Român, 1948, p. 561.

determinată de timp din dorința de a atinge maximul posibil de productivitate la un cost cât mai scăzut. Aceasta nu implică numai o influență asupra salariilor reale și a duratei și intensității zilei de muncă, dar și asupra naturii însăși a procesului de muncă. Încă de la început, teoria clasică a lui Adam Smith a gândit o perfectare a procesului de lucru prin divizarea muncii și rutinizarea sarcinilor. Astfel, activitatea umană de producție, prin control capitalist, devine extrem de mecanizată, iar în timp, aceste funcțiuni umane automatizate sunt înlocuite de aparate. Tendința spre mecanizare este, așadar, metoda capitalistă dominantă de sporire a productivității sociale a muncii.

Rata plusvalorii S/V exprimă divizarea zilei de lucru în timp de muncă necesar și surplus, și măsoară gradul de exploatare a muncitorilor productivi. Dar pentru capitaliști, crucial este gradul de profitabilitate al capitalului. Prin urmare, capitaliștii investesc bani în producție C și în muncitori V , cu intenția de a face profit S . Mărimea profitului S relativ cu investiția realizată $(C + V)$ este măsura capitalistă a succesului. În alte cuvinte, rata profitului $S/(C+V)$ este cea care reglează acumularea de capital. Mai departe, creșterea mașinismului dă naștere unei sporiri a compoziției tehnice a capitalului²⁰, astfel încât și mai multe utilaje și materiale vor fi puse în mișcare de un număr neschimbat de muncitori, ceea ce, după părerea lui Marx, determină ca din valoarea totală a muncii $(C+L)$ dintr-un produs finit, să fie, progresiv, mai mult rezultatul unei producții mecanizate decât a unui muncitor. Apoi, dacă rata profitului este $S/(C+V)$, iar $S=L-V$, întrucât surplusul timpului de lucru S este egal cu timpul alocat efectiv de către muncitor L minus timpul necesar reproducerii lor V , atunci chiar dacă ”muncitorii ar trăi în aer”, $V=0$, maximul pe care S îl poate atinge este $max/C=L/C$, și astfel L/C constituie plafonul ratei profitului, minimum fiind 0. Prin urmare, dacă creșterea compoziției tehnice a capitalului se reflectă într-adevăr în creșterea raportului C/L , sau în alte cuvinte, scăderea raportului L/C , atunci rata actuală a profitului va fi treptat presată între un plafon în coborâre și un minim inflexibil, astfel încât, va manifesta, în timp, o tendință descendentă, denumită de Marx legea tendinței de scădere a ratei profitului.

Una din criticile principale aduse analizei lui Marx cu privire la scăderea profiturilor este că mașinismul, indiferent de cauze, nu implică în mod necesar o tendință de scădere a ratei profitului. Să considerăm un număr dat de muncitori, astfel că L este dat. Mecanizarea se referă la faptul că masa mijloacelor de producție utilizate de către acești muncitori crește. Aceasta este însoțită de o creștere a productivității muncii și, totodată, de o scădere a valorii în muncă a mărfii, din moment ce acum durează mai puțin timp producerea unui bun. Prin urmare, valoarea muncii mijloacelor de producție C nu vor crește la fel de repede ca masa lor sau pot chiar scădea. Marx argumentează că totuși C va crește, și implicit și raportul C/L , astfel că tendința de scădere va opera. Dar dacă valoarea muncii mijloacelor de producție scade la fel de repede sau chiar mai mult decât crește masa lor, atunci C/L va rămâne constantă sau chiar va scădea, și nici o presiune nu va fi astfel exercitată asupra ratei profitului.²¹ O altă obiecție se referă la ideea conform căreia capitaliștii nu ar alege niciodată să folosească o tehnică de producție care le-ar scădea rata de

---

²⁰ Compoziția capitalului trebuie privită din două puncte de vedere. Din punctul de vedere al valorii, ea este determinată de raportul în care capitalul se împarte în capital constant sau în valoarea mijloacelor de producție și în capital variabil sau în valoarea forței de muncă, în suma totală a salariilor. Din punctul de vedere al materialului, așa cum funcționează în procesul de producție, orice capital se împarte în mijloace de producție și în forță de muncă vie. Această compoziție a capitalului este determinată de raportul dintre masa de mijloace de producție utilizate (**compoziția după valoare a capitalului**), pe de o parte, și cantitatea de muncă necesară pentru întreținerea lor (**compoziția tehnică**), pe de altă parte. (Marx, Karl, *Capitalul*, vol. I, p. 549)

²¹ Shaikh, Anwar, *op. cit.*, p. 234.

profit, o scădere a ratei profitului fiind astfel exclusă.²² Însă această ipoteză ar putea fi contrargumentată întrucât tratează progresul tehnologic ca pe o opțiune a producătorilor, și nu ca pe o necesitate, dar Marx subliniază faptul că cea care îi forțează pe producători să aleagă o tehnologie care reduce costul producerii unui bun este competiția. Singura opțiune care le-ar rămâne producătorilor este de a alege între a face profit la o rată mai scăzută decât înainte sau de a nu face nici un profit din cauza că costurile de producție sunt prea ridicate. În final, unii economiști resping raționamentul unei creșteri C/L pe baze empirice. Dacă C este valoarea muncii mijloacelor de producție, L este valoarea adăugată de către muncitori, K este valoarea monetară a mijloacelor de producție, iar Y este valoarea monetară adăugată sau produsul național net, atunci examinând raportul capital-producție K/Y și având în vedere că statisticile indică faptul că pe termen lung acest raport tinde să rămână constant, conceptul unei creșteri C/L este contrazis.²³

Paul Mattick identifică două cauze ale crizelor economice în viziunea lui Marx. Prima cauză o constituie distrugerea capitalului, iar a doua sporirea plusvalorii, până când ambele procese determină relația normală dintre rata profitului și cea a plusvalorii necesară unei acumulări viitoare, iar astfel începe un nou ciclu de acumulare care va sfârși și el prin supraproducția capitalului.²⁴ În concluzie, teoria acumulării din *Capitalul* lui Marx este totodată o teorie a crizelor, întrucât localizează originea crizelor în valorificarea inefficientă a capitalului, generată de tendința de scădere a ratei profitului. Acest tip de criză apare direct din procesul de acumulare a capitalului, guvernat de legea valorii, și poate fi combătut prin înlocuirea valorii de expansiune, adică prin restabilirea unei rate a profitului adecvată unei acumulări viitoare.

CONCLUZII

În istoria gândirii economice se disting trei linii generale de analiză a crizelor din sistemul capitalist. Cea mai larg răspândită este abordarea conform căreia capitalismul reprezintă un sistem economic capabil de auto-reproducere automată. În viziunea școlii neoclasice, capitalismul deține potențialul de auto-echilibrare prin intermediul așa numitei mâini invizibile a pieței, urmând anumite tipare de cicluri economice, cum sunt cele dezvoltate de Kondratieff (54 ani), Juglar (9 ani) sau Kitchin (aproximativ 4 ani). În viziune keynesistă, sistemul capitalist nu cunoaște limite ale dezvoltării sale dar necesită intervenția ocazională a statului pentru o buna gestionare a sa, nefiind permanent capabil de auto-echilibrare.

Spre deosebire de teoriile neoclasice și keynesiene, școlile subconsumului, inclusiv cea marxistă, consideră că sistemul capitalist este incapabil de auto-expansiune. Prin urmare, trebuie să se dezvolte pentru a supraviețui și necesită în mod obligatoriu o sursă externă de cerere pentru a crește, ce nu poate veni decât din lumea non-capitalistă. Aceasta înseamnă că reproducerea se realizează în final prin factori externi sistemului. Ultima perspectivă consideră că deși capitalismul este capabil de auto-expansiune, procesul de acumulare adâncește contradicțiile interne pe care se bazează intrinsec până când acestea erup într-o criză, limitele capitalismului fiind astfel de natură interioară. Acest raționament este aproape exclusiv marxist,

---

²² Acest argument este demonstrat matematic în *teorema Okishio*, dar ipoteza de bază se regăsește în scrierile keynesienilor de stânga precum Joan Robinson, cât și la marxiști, ca de exemplu, Bob Rowthorn.

²³ Hodgson, Geoff, *The Theory of the Falling Rate of Profit*, New Left Review, nr. 84, 1974.

²⁴ Mattick, Paul, *Economic Crisis and Crisis Theory*, 1974, arhiva www.marxists.org.

și include în argumentările privitoare la crize atât ”tendința de scădere a ratei profitului”, cât și cea a ”concentrării profitului”.

În prezent există o mare varietate de tipuri de organizare și reglare a activității economice, sistemul capitalist fiind cel mai predominant în lumea occidentală. Economia de piață specifică capitalismului contemporan reprezintă o modalitate complexă și eficientă de realizare a activității economice, așadar de transformare a resurselor în bunuri și servicii necesare nevoilor oamenilor. Dar la fiecare câteva sute de ani în istoria occidentală are loc o profundă transformare. În câteva scurte decenii, societatea se rearanjează, implicând schimbări în concepția asupra lumii, a valorilor sale de bază, a structurilor politice și sociale și a instituțiilor sale cheie. Din acest motiv, analiza mecanismelor de declanșare și propagare a crizelor economice capătă o însemnătate sporită pentru știința economică și cu atât mai mult își găsește legitimitatea în contextul actual al recesiunii economice mondiale în urma crizei declanșate în 2008.

BIBLIOGRAFIE

1. **Baran, Paul, Sweezy, Paul**, *Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York, 1968;
2. **Bleaney, Michael**, *Underconsumption Theories: A History and Critical Analysis*, International Publishers, New York, 1974;
3. **Greenspan, Alan**, *Era turbulențelor*, Publica, București, 2008;
4. **Hodgson, Geoff**, *The Theory of the Falling Rate of Profit*, New Left Review, nr. 84, 1974;
5. **Jacoby, Russell**, *The Politics of the Crisis Theory: Towards the Critique of Automatic Marxism II*, Telos: a journal of radical social theory, nr. 23, 1975;
6. **Keynes, John Maynard**, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și a banilor*, Științifică, București, 1970;
7. **Kindleberger, Charles, Aliber, Robert**, *Manias, Panics, and Crashes*, 5th edition, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey;
8. **Kitchin, Joseph**, *Cycles and Trends in Economic Factors*, The Review of Economics and Statistics, vol. 5, nr. 1, 1923;
9. **Marx, Karl**, *Capitalul*, Editura de stat pentru literatură politică, vol. III, partea I, cartea a III-a, București, 1956;
10. **Marx, Karl**, *Capitalul*, vol. I, cartea a I-a, Procesul de producție al capitalului, Partidul Muncitoresc Român, 1948;
11. **Mattick, Paul**, *Economic Crisis and Crisis Theory*, 1974, arhiva www.marxists.org .
12. **Rosier, Bernard**, *Les théories des crises économiques*, La Découverte & Syros, Paris, 2000;
13. **Schumpeter, Joseph**, *Business Cycles, A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*
14. **Shaikh, Anwar**, *U.S. Capitalism in Crisis*, U.R.P.E., New York, 1978;
15. **Sweezy, Paul**, *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York, 1942;
16. **Zarnowitz, Victor**, *Business Cycles, Theory, History, Indicators and Forecasting*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1992.

Mulumiri:

"Cercetările au fost finanțate din Fondul Social European de catre Autoritatea de Management pentru Programul Operational Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342]".